

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „СТАРА ИСТОРИЯ, ТРАКОЛОГИЯ И
СРЕДНОВЕКОВНА ИСТОРИЯ“

ДОКТОРСКА ПРОГРАМА „СТАРА ИСТОРИЯ“
НАУЧНА ОБЛАСТ: 2. ХУМАНИТАРНИ НАУКИ,
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ: 2.2: ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ,

НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ: СТАРА ИСТОРИЯ

РЕЦЕНЗИЯ

НА

ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД НА
ЛЮДМИЛА ЖЕЛЕВА ЧАКЪРОВА-ПРИСОЕВА

НА ТЕМА

**ТРАКИЙСКИТЕ ЗЕМИ И ЮРИДИЧЕСКИТЕ ТЕКСТОВЕ НА
РИМСКАТА ИМПЕРИЯ (212 - 249 Г. СЛ. ХР.)**

ОТ

ДОЦ. Д-Р КОНСТАНТИН ВЕСЕЛИНОВ ТАНЕВ
УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ, КАТЕДРА „МЕЖДУНАРОДНО
ПРАВО И ПРАВО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ“

Общо за докторанта и дисертационния труд

Людмила Желева Чакърва-Присоева е зачислена за редовен докторант в Катедрата със заповед на Ректора на Университета № РД 20-609/25.02.2021 г. по доклад на Декана на Факултета, № 70.02-52/19.02.2021 г., смятано от 01.03.2021 до 01.03.2024 г. За научен ръководител е определена проф. дин Диляна Василева Ботева-Боянова. Докторантът полага успешно задължителни изпити съгласно утвърдения индивидуален план по специалността и по английски език. Представя дисертационен труд пред първичното звено, което взема положително решение за допускане до защита. Въз основа на него, на решението за утвърждаване от Факултетния съвет (протокол № 6) и на доклада на Декана на Факултета (№ 70-02-120/20.03.2025 г.) Ректорът на Университета я отчислява съответно със Заповед, РД 20-671/21.03.2025 г., смятано от 26.02.2025 г.

Докторантът завършва през 1998 г. право, специалност „право“, в Софийския университет и полага през 2001 държавен теоретико-теоретичен изпит пред Министерството на правосъдието. През 2021 г. завършва история (бакалавър), специалност „Стара история и тракология“, отново в Софийския университет. От приложената автобиография е видна дейността на госпожа Чакърва-Присоева като практикуващ юрист.

Представеният реферат (48 страници на български и на английски) съответства на дисертационния труд и отговаря на установените изисквания и стандарти. В документацията са приложени доказателства за три публикации, съответно: *Publius Iuventius Celsus*: един забележителен римски юрист като управител на провинция Тракия, *История*, 6, 30 (2022), 587-600; Бил ли е Целз и земемер? Д. Владимирова, А. Георгиева, Д. Хасан (съст.). *Scripta manent*, София, УИ „Св. Кл. Охридски“, 2022, 9-14; *Constitutio Antoniniana* – началото на края на древноримската идентичност. *История*, 33 (2025), под печат по приложено удостоверение от НИОН Азбуки. Според приложената справка за съответствие с националните минимални изисквания те са оценени съответно с 30, 10 и 30 точки, които могат да се приемат като съответстващи на изданията.

Дисертационният труд в 302 страници е разделен на увод, четири глави (Първа, Римското право и тракийските земи; Втора, Самостоятелното управление на Каракала и годината след неговото убийство (212-218 сл. Хр.); трета, Късни Севери (218-235 сл. Хр.); четвърта, Войнишките императори след периода 235-249 сл. Хр.), Заключение, Използвана литература и четири приложения. Трябва да се отбележи, че изискването на чл. 27, ал. 2 ППЗРАСРБ е за „Библиография“, а не за „Използвана литература“. Това несъответствие може да се приеме само като формално (в заглавието), а не като съдържателно. По съществуващото си тази част представлява Библиография. За дисертацията са приложени

Доклад за антиплагиаризъм с открити прилики за КС 1 – 5,83%, КС 2 – 3,36%; КЦ – 2,39%, което е напълно в рамките на очакваното, като съответства на стандартите и Декларация от Людмила Желева Чакърлова-Присоева от 07.03.2025 г. за авторството и коректността на библиографските цитирания. От цитираната литература и от представения текст може да се приеме, че направените констатации в Доклада и Декларацията съответстват на установеното в рецензията. Вторичната литература включва ок. 365 заглавия.

Съдържание на дисертационния труд

Увод

Авторът предпоставя, че римското право замества разбирането за държавна доктрина, която вероятно се свързва с актуалната днес концепция за националната държава, но за античната история това остава неочаквано. Предметът на проучването е Римското право в тракийските земи – основно *Corpus iuris civilis*, в *Codex* и *Digesta*. Определят се критериите за подбор на текстовете, тематичен, географски, хронологичен и се прави преглед на историята на проучванията. Целите на изследването са установяване на паметниците и техния контекст, проследяване на хронологията и видовете правни актове, връзката им с императорите, изграждане на цялостна картина на историческата ситуация през първата половина на III в. Методологията включва индукцията и дедукцията (елементи от формалното логическо разсъждение), както и хронологията и текст-критиката. В дисертацията обаче няма данни за кодикологичен или критичен анализ на вече познатите по критични издания текстове, а и не се оспорва тяхното съдържание. Изворите са категоризирани като юридически, наративни (вероятно се има предвид исторически), нумизматични, епиграфски и папирусни.

Първата глава – Римското право и тракийските земи

Този глава има по-широко концептуално значение. Наред с хронологията се прави общ преглед на приложението на римското право в провинциите и взаимодействието между център и периферия. Проследяват се военната и политическата история на региона, формирането на провинциите Мизия, Тракия и взаимодействието на римската администрация с местните органи в заварените гръцки черноморски колонии. За Мизия се проследява и етимологията на нейното наименование, процесът на римското завоюване на долното течение на Дунав, устройването и администрацията ѝ. Отбелязва се липсата на конкретна информация за структурирането на провинцията. Анализират се свидетелствата за колонии в областта като *Ulpia Ratiaria*. Сравняват се запазените фрагменти от

lex coloniae с устройството на иберийската римска колония Ирни (*lex Irnitana*). Приема се, че устройството на колониите е подобно на това на римските общини, където също има клетва на магистратите. Липсва необходимата информация за понятието провинция, връзката му с мандата на магистратите, предоставян от сената (с военна власт за свикване на войска и без), видовете му, видовете провинции (преторски, консулски, императорски). Не се дава ясна представа за федеративната структура на империята, автономията и правото на местните общности, както и централната римска администрация, функциите на колониите, като форма за управление на римските земи.

Следва преглед на историята на провинция Тракия и някои от римските колонии в нея като Апри и Деултум. Отбелязва се значението на град Филипопол, реформите при Траян (трансформацията ѝ в императорска провинция и назначаването на имперски легат). Този процес се свързва с формирането на императорския съвет при Хадриан (наследникът на Траян) и с Ювенций Целз (67-130 г.), на когото докторантът е посветил самостоятелна статия. Навеждат се аргументи, че той е резидирал в Провинцията при Траян. Пропуска се да се отбележи създаването на *Edictum perpetuum* при Хадриан от Салвий Юлиан (130 г.). Той включва и провинциалните едикти заедно с тези на градския и peregrinските претори – реформа, създала първия унификационен процедурен модел за цялата империя.

Следва дискусия за гръцките черноморски колонии, които постепенно са завладени от Рим, като се посочва техният статус на федерати, без обаче да се анализира характера на различните видове *foedus*, *aequa et iniqua*. Подчертава се обаче разликата в устройството и автономността им, без да се дават повече сведения за това. Градовете се отличават с централизирана администрация и регистрация на провинциалния *census*, както и предоставянето на римско гражданство на част от населението. Обобщава се, че тези провинции не се ползват за набиране на роби. Всъщност провинциите сами по себе си не създават роби, а жителите им са приятели и съюзници на Рим, които императорите и по-рано сенатът надеждно защитават срещу злоупотребите на местната администрация.

Приема се, че земята е обект на публичното право, доколкото е собственост на римския народ или императора. Всъщност терените, които принадлежат на цезарите (например Юлиево-клавдиевата династия в Египет), са по-скоро предмет на частното право. Относно наричания от автора „данъчен режим“ (по-правилно „фискален“, защото включва и приходи, различни от данъците) може да се каже, че по-скоро изворите описват наеми от имоти, дължими по частноправни отношения. Част от земите остават за

местното население в т. нар. peregrinска собственост, а част принадлежат на римски ветерани, в режим на провинциална собственост – сложна картина на различни форми на земевладение. Анализът в тази част се нуждае от допълнителни данни за процеса на центуриация в провинциите, за която има достатъчно данни и за Мизия, и за Тракия. Заключават се (стр. 30), че управителят въз основа на мандата на императора се разпорежда и със собствеността върху земята, което поради крайността си буди съмнение. Има сведения, че управителите могат да продават земи (на ветерани например), с цел да се освободят от неплодородни терени, за което обаче ветераните са могли да се оплакват на императора, като вследствие тези сделки били анулирани.

Специално място е отделено на римската юриспруденция през третото столетие. Приема се, че липсва систематизация както в юриспруденциалното, така и в имперското право, въпреки че ориентирането на съчиненията на юрисконсултите към структурата на Постоянния едикт е ясна. Дискутира се (стр. 32), че поради липсата на разделение на властите е налице концентрация на властта у императора и изземването на функциите на частните юристи. Това остава твърде общо и донякъде необосновано, доколкото „разделението на властите“ е творение на модерните времена. В Древния Рим акцентът е върху баланса между самите магистрати, а императорът остава равноотдалечен и защитава обикновено по-слабите, дребните земевладелци и т. н.

Твърде категорично се приема, че в периода юриспруденцията заглъхва (стр. 34, правните трактовки се свеждат до основните си източници, имперските конституции и сенатконсултите). Всъщност практиката да се предоставя правото на отговор с разрешението на принцепса започва още при Август и се установява при Тиберий. Докрая на класическия период частната юриспруденция продължава да функционира, за което свидетелстват запазените пасажи в Дигестите, а и след това заключенията на юристите остават източник на право. Голямата промяна е при сенатконсултите, заради политиката на императорите да омаловажават мястото на сената.

Един от подразделите включва във формулировката си предположението за наличието в Рим на систематично разделение на правото на „материално“ и „процесуално“, разграничение, което възниква в много по-късни времена. В Рим създаването на конкретната правна защита зависи от формулираната от Едикта конструкция и съответно се отличава от днешното континентално виждане по този въпрос.

Изследването в този етап се концентрира върху характеристиките на местното право и противопоставянето му на конституциите. Първото понякога се отъждествява с обичайното (стр. 45), без това да е задължително така. Римските юристи посочват именно

нравите като основен източник на цивилното право (*Gai. 1.1*). Анализът продължава по темата за приложението на *ius gentium* в провинциите, като се заключава, че това продължило до Конституцията от 212 г. на Каракала. Самата конституция едва ли променя толкова радикално правото, че да заличи цяла негова система. Източниците на *ius gentium* (хонорарното право на peregrini и провинциалните претори) се амалгамират още при създаването на Постоянния едикт. Традиционно се приема, че противопоставянето на двете системи приключва с Каракала, но терминът и неговите съответни продължават да се срещат както при Хермогениан (*D. 1.1.5 Herm. l. 1 i. epit.*), така и в контекста на правото на войната и на робството в етимологиите на Исидор, а в последствие придобива и нова научна употреба (вж. M. Kaser, *Ius gentium (Forschungen zum Römisches Recht, Abh.40)*. Köln/ Weimar / Wien: Böhlau, 1993, 47-52).

След систематичния преглед на правото изследването продължава с възможността да се създават разпоредби и закони, специфични за съответните провинции. След реформата на Каракала върховната юрисдикция на императора става достъпна за все повече граждани. Това разсъждение обаче изпуска от внимание, че и преди правомощията на цезарите не могат да се определят като по-тесни от тези след Конституцията. В този контекст се анализират наказателното и гражданското производство и по-специално извършването на *cognitio* пред магистратите. Предлага се структура на „нормативния юридически текст“ с етимология на думите *norma* и *ius*, като последното се свързва с „клетвата“ (*ius iurandum*). По повод на тази етимология следва да бъдат проверени възраженията на Емил Бенвенист (É. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*. 2. Pouvoir, droit, religion, II, Paris, Minuit 1969, s. v. *ius*), който изрично изключва такава връзка. Като цяло трябва да се посочи, че римляните не са изградили концепция за норма, която да има аналогично съдържание и структура с модерното днес разбиране и съдържание (с хипотеза, диспозиция и санкция, вж. с. 52-55 от Изследването). В този контекст биха могли да се изследват автентично римски понятия като *ius* или *lex*, които са характерни за античното мислене и имат разнообразна етимологична употреба. Тези теоретични разсъждения са необходими с оглед изградената в Изследването работна концепция за „юридически текст“, с която се разграничават правните от обикновените наративи. По-нататък същата глава продължава със значението на конституциите, включени в Теодосиевия кодекс и Новелите на Юстиниан, свързани с Тракия и Мизия.

В следващия раздел се прави описание на юридическите текстове в епиграфските извори с подробен каталог от достъпните днес надписи. Трябва да се отбележи, че това е второто подобно изследване за последните години, което е показателно за научния

интерес в тази област и актуалността на научната тема (вж. L. Radulova, *Monumenti epigrafici di contenuto giuridico della Moesia Inferior*, Sofia, 2013, дисертация). В настоящата работа Люба Радулова е цитирана в значителна част от нейните изследвания, но тук се прави съпоставка и подробен анализ на този корпус заедно с конституциите, съхранени в Юстиниановия и Теодосиевия кодекси, Дигестите, Новелите, както и фрагменти от римската юриспруденция, като се търси тяхното значение за изследваните провинции. Предложени са интерпретации на пет епиграфски паметници (Иструм, Тира, Пизос, Августа Траяна и Скаптопара) и на следващо място един специфичен извор, военните дипломи.

Следващите раздели, глави, Втора, Трета, Четвърта и Заключение

Тук се предлага хронологичен преглед съобразно управлението на отделните императори и династии, съответно времето на Каракала и след неговата смърт, късните Севери и накрая военните императори. Авторът започва със Септимий, неговото наследство и законови реформи, свързани с установяването на благоприятен режим за ветераните. Разглеждат се рескриптите, в които се споменават Мизия и Тракия. Анализира се значението на *postliminium* (*D. 49.15.9 Ulp. l.4 ad l. Iul. et Pap.*, *D. 38.17.1.3 Ulp. l.12 ad Sab.*, в контекста на Тертулиановия и Орфициановия сенатконсулт, *C. 8.50.1, l. Cornelia de captivis*). Тези паралели и сравнения представляват интересен и полезен подход за изясняването на материята и предоставят основа за бъдещи изследвания.

След това се обръща самостоятелно внимание на управлението на Каракала, първоначално съвместно с брат му Гета (до убийството му през 211 г.). Проследяват се завоеванията и политиката на императора по отношение на войниците и ветераните, монетната и данъчната реформа. Това е своеобразен център в анализа не само на тази глава, но и на цялото Изследване. Започва се с отражението, което Едиктът има в писмените извори, проследява се историческото развитие на гражданството. Като източник на правата и задълженията на гражданите се посочват XII Таблици. Трябва да се подчертае, че те обаче не съдържат пряка индикация за употреба на понятието „граждани“. Авторът след това описва статуса и способите за придобиване на гражданство и се спира на основните му правомощия, разграничението с peregrini и техните видове.

Самата Конституция е представена като реформа със значителен ефект върху римското общество, като се проследяват и някои нейни вероятно косвени ефекти върху облика на монети от периода. Освен това се дискутират и различните научни теории относно политическото ѝ значение. По тази тема докторантът има и статия в списание „История“, която е под печат и прави подробен анализ на проблема.

Изследването в тази част продължава с разсъждения за разделението на правото на публично и частно, без изследваният акт на императора да е в пряка връзка с тази проблематика. Изказва се становището, че той се отразява и върху концепцията за „свобода“ (*libertas*), но механизмът за това е не ясно илюстриран.

Следващият проблем са рескриптите на Каракала, свързани с темата, (съхранени в Юстиниановия Кодекс и Дигестите), като се подчертава тяхното процесуално значение. Те имат обща стойност за „Римския свят“ с оглед неограничения характер на юрисдикцията на цезарите, които често пряко решават проблеми, изясняват неясни правни въпроси или директно правораздават. Актовете им имат пряка връзка с управлението на провинциите и отразяват проблеми, свързани с постлиминиума, дезертъорството и пр. Често те са адресирани до граждани, сред тях ясно се отграничава категорията на войниците. Отделна група са императорските индулгенции. След смъртта на Каракала авторът се спира на краткото управление на Макрин и разглежда неговите рескрипти.

Изложението в Глава III, посветена на т. нар. „късни“ Севери (Елагабал и Александър Север) проследява тяхната политика и оценява управлението им, като се опира на основните исторически извори. Отбелязва се промяната на социалната ситуация в резултат на военните конфликти и нахлуванията на германски племена по течението на Рейн и Дунав, както и отслабването на ролята на сената. Анализират се съхранените в Кодекса рескрипти от Александър, които засягат привилегиите на войниците и ветераните, правата им да притежават земя или пък нейното конфискуване. Отделно са разгледани разпоредбите към различните магистратури в Рим и провинциите, като в един от рескриптите се открива и тракийско име (С. 2.3.9 от 222 г.). Наред с тях са поставени тези с наказателен и процесуален характер. Дискутира се (с. 188) „Фабиевия закон за плагиума“ (*lex Fabia plagiaria*), който обаче е републикански закон за отвличането на свободни лица, *plagium*. Тук трябва да се допълни и вероятно анализира, че в Кодекса му се посвещава цяла глава.

В Глава IV се отделя специално място на периода на войнишките императори. Сред тях на първо място е Максимин Тракиец, който се свързва с налагането на „военното управление“ и с войните по северните граници. Отбелязва се малкият брой и почти липсващи конституции, като епиграфските, нумизматичните и историческите източници подкрепят това заключение. Преминава се към „императорите, избрани от сената“, отделя се внимание на Гордиан I и II, Максимин и Балбин, които управляват съвместно. Отделно са разгледани Гордиан III и неговите военни кампании, като се приема, че рескриптите в Кодекса, които носят същото име, трябва да се свържат с него, а не с предишните двама,

заради краткото им управление. Тези разпоредби засягат войниците, често техния лагерен пекулиум, възстановяването на привилегии и права, разрешаването на спорове. Отново прави впечатление, че под термина „публично право“ авторът включва наказателното и процесуалното, разбиране, характерно за актуалната днес систематизация, но не и за античността. В тази категория са включени актове в рамките на пряката съдебна юрисдикция на императора. Изследването продължава, като разглежда отделно имперската кореспонденция с магистрати с оглед техни правомощия и гробищното право.

Следва раздел за управлението на Филип Араб, където се прави кратко описание на политиките и военните му кампании. Тази група рескрипти отново засяга правомощията на различни магистрати, войници, гробищно право и процесуални въпроси. Тя способства романизацията на провинциите, разпространението на правото на народите. Подчертава се значението на Атониновата конституция от 212 г., която изравнява статуса на жителите на империята и способства асимиляцията им от римската култура, на законите за отделните провинции, на индивидуалните имперски актове и най-вече на рескриптите.

В заключението се обобщава дейността на императорите от периода, свързана с техните конституции, която се концентрира в правотворчеството и правоприлагането, но се отделя внимание на мястото и значението на юристите.

Научни приноси

В автореферата са посочени девет научни приноса с различен характер, които на фона на известното от предишни изследвания по темата у нас и в чужбина могат да се концентрират в съпоставянето на част от съхранения епиграфски материал с изворите, останали в Юстиниановото законодателство, Кодекса, Дигестите и Теодосиевия кодекс. Това позволява на автора да проследи процесите на концентрация на властта около императорите, техния съвет и членовете на канцеларията им. Наред с това се вижда историческата промяна в ролята на частната юриспруденция в класическия период и наличието на малко актове от двата Кодекса и Дигестите, свързани непосредствено с изследваните провинции. Въпреки това всички те имат непосредствено значение за тях поради общата юрисдикция на императорите и следва да се разглеждат съвместно с местните паметници, като така се създава представа за действащия правен режим за района на Тракия и Мизия от периода.

Предложение за присъждане на научната и образователна степен „доктор“

В изложеното дотук има редица бележки и коментари с критично значение или различно разбиране на разглежданата проблематика. Независимо от тях представеният труд предлага за дискусия интересен проблем, а информираността, задълбочеността на разработката, способностите на дисертанта за задълбочена самостоятелна работа, анализ на изворите и вторичната литература са очевидни. Работата отговаря напълно на изискванията за докторска дисертация. В заключение препоръчвам на почитаемата комисия да присъди на докторанта, Людмила Желева Чакърва-Присоева, образователната и научна степен „доктор“.